

Kari Telste, Line Grønstad og Lisa Damstuen

Kaffe som sosial drikk

Julehilsen 2012

Omslag og layout: Lisa Damstuen, NEG. Motiv: Gutter på tur ved Drøbak ca.
1905. Eier: Norsk Folkemuseum, ID-nr.: NF.25923-001

Trykt ved Aktiv Trykk AS

ISBN 978-82-91161-39-6

ISSN 1500-0966

KAFFE SOM SOSIAL DRIKK

Line Grønstad, Kari Telste og Lisa Damstuen

Dråper fra kaffens historie

På Norsk Folkemuseum interesserer vi oss for kaffedrikkingens historie.

Utstyret som blir brukt, hva som blir regnet som god kaffe eller ikke og hvem man drikker kaffe sammen med sier mye om samfunnet vårt. Så langt har i underkant av 500 mennesker skildret sine kaffeminner og kaffevaner for Norsk etnologisk gransking (NEG). I en tilsvarende undersøkelse fra 1950 spurte NEG blant annet om «når, og ved kva høve tok ein til med å drikke kaffi i Dykkar bygd» og «når vart kaffi kvardagsdrykk». Disse spørsmålene kan virke underlige på oss i dag. Kaffe er så dagligdags for oss at vi gjerne glemmer at dette en gang var en ny, spennende og eksotisk drikk fra fjerne himmelstrøk. Men gjennom gjenstander, dagbøker og arkivmateriale fra 1700-tallet og fremover ser vi at kaffen har en mye lenger historie. Et par små epistler fra kaffens historie får derfor stå som innledning til årets julehilsen før vi gir oss i kast med smakebiter fra kaffeundersøkelsen!

Kaffen slo for alvor gjennom i Europa på 1600-tallet. I England ble kaffe handelens drikk framfor noen. I motsetning til alkoholholdige drikker som hadde vært vanlig før, var kaffe kjent for sine oppkvikkende egenskaper, og ikke minst at det var mulig å holde hodet klart under kompliserte forretningsforhandlinger. På Londons kaffehus samlet menn seg for å diskutere alt fra litteratur og filosofi, til politikk, handel og nyheter.

Sammenlignet med resten av Europa kom kaffen ganske sent til Norge. De første sporene av kaffe finnes i et skifte etter overtollbetjent Nicolai Flyg i Christiania i 1694. Han hadde nemlig en kaffekjele: en «kofi potte og kiel av blich». Men fra begynnelsen av 1700-tallet ble økende mengder kaffebønner importert fra de vestindiske øyer og innført til norske havner. Selv om kaffen snart ble en hverdagsdrikk i høyere sosiale lag, var den likevel utenfor rekkevidde for folk flest. Importen var belagt med høye tollsatser, og det var først og fremst eliten og velstående folk i byene som hadde råd til å drikke kaffe. For størstedelen av den norske befolkningen forble kaffe en eksotisk og eksklusiv drikk gjennom hele 1700-tallet.

I siste halvdel av 1700-tallet, ser det ut til at unge menn slo seg løs og spanderte kaffe hvis de ville imponere en ung dame. Kaffe kan ha vært den tids «sjekketriks». Et glimt av dette gir en sjalu løytnant som i 1770-årene satt på Kongsvinger festning og savnet sin kjæreste i Christiania. Han forestilte seg alle mulige fristelser hun kunne bli utsatt for i Christianias selskapsliv, ung, fri og munter som hun var. Brukte hun ikke altfor mye tid på hans rival løytnant «S...»? Har du «begynt at besøge ham paa hans Kammer, paa Café og andet mer», undret han i et brev han skrev 9. august 1774. Han fryktet altså at rivalen ville friste henne med kaffe til sitt kammer, og hva kunne ikke da skje?

For folk flest forble kaffe en eksotisk drikk gjennom hele 1700-tallet. Det var først da prisen på kaffe gikk ned at den begynte å slå gjennom i alle sosiale lag både i byen og på landet, slik at den i andre halvdel av 1800-tallet ble en hverdagsdrikk.

Før i tiden var det imidlertid ikke bare å sette over kaffen. Kaffen måtte brennes og males før den kunne kokes. Jevn brenning kunne, i følge Hanna Winsnes' husholdningsbok, få kaffebønnene til å øke til det dobbelte. For å få til dette trengtes øvelse. Hvis bønnene ble ujevnt brent fikk man verken nytte av de som ble for lyse eller de som ble for brente. Bønnene måtte ikke brennes ved for sterk ild, for i så fall svellet de ikke ut. Langsom hete ville gi best resultat. Kaffen skulle heller ikke koke for raskt, men langsomt og jevnt: «Af ½ Fjerding raa Kaffe, der brændes og koges godt, kan blive 2 Contorkoppe overmaade stærk Kaffe».

At det var viktig å drøye den dyrebare kaffen før i tiden, er det mange fortellinger som bærer vitne om. Nasjonalforeningen for Folkehelsen arrangerte i 1964 en omfattende innsamling av minneoppgaver fra eldre, med tema fra tiden rundt 1900. Her er det mange som forteller om kaffens betydning i husholdningene – som gjerne var større den gang enn i våre dager. Kaffen ble ofte kjøpt i sekkevis, sammen med andre kolonialvarer. Kaffen var rå og ble brent i porsjoner etter hvert. Noen hadde egen kaffebrenner til det formålet, mens andre brukte en rundbunnet jerngryte. For å drøye kaffen, brukte man sikori, som var å få kjøpt i butikken. Eller man benyttet noe som ble kalt «knupp»: det var alminnelig brøddeig som ble rullet ut til tynne stenger og skåret opp i småbiter. Deretter ble de stekt på plater i stekeovnen. Så ble de tørket og malt sammen med kaffen.

Et godt råd i et hektisk kjøkken var å koke et stykke tørket fiskeskinn sammen med kaffen, og når den var tatt av varmen legge noe kaldt på lokket. Da ble kaffen hurtig klar. Dette trikset er det nok fremdeles en del av de eldste skriverne våre som husker, og selv har benyttet seg av.

De første kaffeminnene

Den eldste generasjonen som har svart på årets kaffeundersøkelse er født på 1920- og 1930-tallet, ja noen sågar før 1920 – og de har spennende ting å fortelle om kaffeminner fra sin barndom og ungdom. De yngste skriverne er født på 1990-tallet, og er vokst opp med en kaffekultur som har vært gjennom en rivende endring bare i løpet av de siste årene. 70 år skiller de eldste og de yngste som har svart på undersøkelsen! I denne julehilsenen vil vi derfor gjerne presentere noen av de svarere vi har fått både fra unge og fra eldre – og ikke minst formidle noen av de mange betraktningene og minnene dere har delt med oss.

Det er første pinsedag 2012. Jeg sitter og koser meg med en kaffekopp under de velduftende hvite syrinene i hagen. Strålende sol, en forsommerdag av de sjeldne. – Ser jeg gjennom grønnsværet et hagebord dekket med brodert korsstings duk, tynne kaffekopper, rømme i en stettevase og en stabel med vafler på fatet med «Giv oss i dag vårt daglige brød» i gullskrift langs kanten? – Hører jeg glade stemmer fra foreldre, tanter og onkler, søsken og søskenbarn? Nei, syrinduften og kaffelukta stemmer, men hagen er en annen og en menneskealder ligger mellom dagen i dag og minnene som veller frem. Om min aller første kaffe ble drukket under syrinbuskene, kan jeg ikke huske, men at det var i en familiesammenheng er jeg ganske sikker på. Ikke sterk og «reinsmakende» selskapskaffe, men «barnekaffe», litt kaffe i bunnen av koppen og så fylt opp med melk. Ikke smaken, men opplevelsen var det viktigste. Det var innlemmelsen i de voksnes verden, fellesskapet der kaffeserveringen var det «sosiale limet». Forresten, min aller første kaffedråpe smakte jeg nok fra en sukkerbit dypet i en kjær voksens kaffekopp og deretter puttet smilende i en liten barnemunn (kvinne, 1946, Østfold/Buskerud, 40744).

Denne historien er det nok mange som kan nikke gjenkjennende til. Mange av de som har svart på undersøkelsen forteller at deres første kaffeminner handler om å dyppe sukkerbiter i kaffen til bestemor, onkel eller far. Og det ser ut til at

denne måten å introduseres for den mørke drikken ikke har endret seg fra de eldste til de yngste skrIVERne. For mange er det denne sukkerbiten som var den første smaken av kaffe, og det er noe en forbinder med hygge og samværet med en eldre slektning. Og for mange handlet det nettopp om følelsen av å bli inkludert i de voksnes verden, og om ønsket om tilhørighet og fellesskap – på tvers av generasjonene. Vi tar med noen flere av svarene vi har fått fra mennesker i forskjellige aldersgrupper, som handler om disse hyggelige minnene:

Mammas onkel er han som alltid gav meg en sukkerbit dyppet i kaffe – det er gode minner fra kjøkkenbordet der han drakk kaffe, røyka og leste avisa og jeg satt på andre siden, prøvde å være like voksen og kosa meg med disse sukkerbitene mens vi kikket ut av vinduet på naboene (kvinne, 1987, Oslo, 40563).

Eg vaks opp på gard med middag kl. 12.00. Dei vaksne tok kvild medan vi borna vaska opp (også gutane). Vi fekk jamnast tid til leik etterpå. Så var det ettermiddagskaffi med litt småkaker, og då fekk vi borna ta ein kaffisukkerbit og «dyppe» i kaffikoppen til mor eller far. Mitt første møte med kaffi. Utruleg godt var det (kvinne, 1935, Møre og Romsdal, 40547).

Når vi i NEG har lest gjennom besvarelsene fra dere, ser vi at kaffe åpenbart er knyttet til mange og gode minner gjennom livet. Det handler gjerne om hvor koselig man syntes det var med de som kom på besøk, eller at en selv er gjest. To medarbeidere forteller fra sine barndomsminner:

[Bestemor] hadde besøk av venner, og så satt de der i timevis og drakk kaffe på kjøkkenet. Gjerne med noen småkaker ved siden av. Husker meget godt at man dyppet kakene i kaffen før man spiste dem. Riktignok drakk jeg ikke kaffe selv på denne tiden, men jeg fikk alltid lov å dyppe kakene i bestemors kaffe (kvinne, 1982, Oslo, 40612).

Da jeg var barn – var kaffe forbeholdt de voksne. Det hendte barna fikk, ispedd masse melk, samt sukker (sukkerbiter ble mest brukt). Hvis ikke vi fikk kaffe, fikk vi lov å dyppe en sukkerbit i kaffen til de voksne. Noen drakk på bit, dvs. sugde kaffen i seg gjennom en sukkerbit mellom leppene. Jeg ser ennå trutmunnene for meg (kvinne, 1927, Rogaland, 40544).

Mange av skriverne i den eldre generasjonen har også barndomsminner om at de fra tidlig alder hjalp mor med å kverne kaffen på håndkvern, lenge før de selv startet å drikke kaffe. Det er lyden av kverna og lukten av kaffe som spredde seg i huset, som mange husker med glede.

Så var det kaffekverna til mor, som dura og gikk om morgenen før hun gikk i fjøset, den hørtes over hele huset, og kaffelukta kjentes på loftet der jeg lå (mann, 1944, Hordaland, 40759).

Som barn hadde både min yngre bror og jeg moro av å sitte på kjøkkenet med en håndkvern mellom knærne og male for Baba (mann, 1922, Østfold, 40745).

Disse minnene er nok noe de deler med mange som er vokst opp med håndkvern!

Også andre minner knytter seg til kaffelagingen. Da er det ofte i forbindelse med hyggelige sammenkomster i lokalsamfunnet; som ulike festligheter, høytider, basarer og foreningsarbeid. Ved disse anledningene har kaffen alltid hatt en sentral rolle.

I mine barne- og ungdomsår var det basarar på skulen. I skulekjellaren var bygda sitt festlokale. På kjøkenet stod ein diger svart ovn som vart «fyrt opp». På ovnen stod ein stor kaffikjel. Når kaffilukta sveiv inn i salen laut sjølv den lengsttalande «talar» gi seg. Mat vart sendt rundt, og bygda sine unge gjenter serverte kaffi frå kanner (kvinne, 1935, Møre og Romsdal, 40547).

I alle de barndoms bedehus jeg vet om, var det et lite kjøkken, ofte med en liten vedkomfyr. På den hørte det til en 10-20 l. stor kaffekjele, der det ble kokt kaffe til alle basarer, juletreffester og lignende som ble holdt på bedehuset. Kaffen småputret gjerne i flere timer, og eimen kunne kjennes på lang avstand. (...) Kjenner jeg nå lukten av godt kokt kaffe, er jeg straks tilbake til mitt barndoms bedehus (kvinne, 1929, Vest-Agder, 40542).

Også yngre generasjoner forbinder kaffen med møter og lag i nærmiljøet. Som en skriver forteller: «Kjem frå det pietistiske Vestlandet. Her står kaffi og kaker høgt i kurs. Kyrkjekaffi, basarar, misjonsforeiningar mv. Det er alltid kaffi, så mykje ein orkar og når som helst på døgeret. Mogleg at kaffien tjener same rolla som eit glas vin i andre sosiale lag» (kvinne, 1974, Oslo, 40821).

Mange av de minnene våre medarbeidere har delt med oss, handler om besteforeldrenes og eldre slektingers kaffedrikking på «gamlemåten»: fra skål. Dette var en måte å drikke kaffe på som var vanlig tidligere; den gang man brukte kokekaffe som ble svært varm. Kaffedrikking fra skål er kanskje helt forsvunnet nå? Denne historien er nok på mange måter karakteristisk:

Må ta med litt om kaffidrikking fra min første barndom, som er utgått på dato no, men som eg hugsar godt. All kaffien vart da koka i ein kaffikjel på ved-komfyren. Tida var no komen da kaffikjellar av aluminium hadde sitt inntog. Tidlegare var dei laga av kobbar, men for at ikkje kaffien skulle verte helse-farleg måtte dei fortinnast innvendig. Det var det omreisande taterar som tok seg av. Kaffien vart kanskje varmare av slik koking, for mest alltid slo folk kaffien over frå koppen til fatet, og drakk av det. Serleg artig var det da å sjå på kvinn-folk som ville vere litt verdensvant, dei balanserte kaffifatet på fingertuppene på ei oppreist hand på ein svert så elegant måte. Karane tok heller kanten av fatet mellom tommeltott og ein bøygd pekefinger, og så blåste dei på kaffien for å kjøle den ned. Den tida var det mange som hadde svert dårlege eller i verste fall ingen tenner, da var kaffien god å ha for å bløyte opp brødsCorpene (mann, 1927, Møre og Romsdal, 40917).

Det ser ut til at mange i de yngre generasjonene også har lært kaffedrikking av eldre slektinger, nettopp gjennom å drikke av skålen. Igjen er det følelsen av fellesskap og samværet med den eldre generasjonen som står i sentrum.

Sitte som femåring foran vedkomfyren på kjøkkenet hos oldemor i Hallingdal og drikke kaffe av skålen og bruke sukkerbit som og slurpe på samme måte som hun gjorde. Likte sukkerbiten, men jeg husker at jeg syntes at kaffen ikke smakte veldig godt fordi den var så bitter. Men hovedsaken var at det var sommer og jeg satt på kjøkkenet hennes og var stor og drakk kaffe sammen med henne... (kvinne, 1975, Oslo, 40569).

Og mange har minner om hvor spennende det var med spåing i kaffegruten, fra den gang man hadde kokekaffe. Denne tradisjonen har vel avtatt i takt med at det ikke lenger kokes så mye kaffe – og dermed blir det heller ikke grut å spå i.

Hjemme i nord brukte de koke-kaffi da eg vokste opp. Og eg husker at mange av de gamle damene brukte å kvelve koppen når de var ferdig. Etter ei stund snudde de den, og kunne da spå i gruten. Som lita kan eg huske at de «såg» mange tårer og sorg. Og det var jo noen som hadde

livlig fantasi og var gode å fortelle. Så eg syntes det var veldig spennende (kvinne, 1933, Hordaland/Finmark, 40780).

I Nordland var det ikke uvanlig at noen eldre damer kunne spå i kaffegrut, og det var stor stas. De pleide å si; snu koppen, drei han rundt tre ganger. Vend så hanken mot nærmeste kirke (kvinne, 1964, Troms, 40754).

Blant eldre folk her i landet var det nok tidligere en vanlig holdning at man fra ganske unge år skulle drikke kaffe – noe denne historien forteller om:

Jeg hadde en gammel onkel som spiste middag hos oss hver dag (kårvilkår), men i tillegg skulle han få brakt tørrmaten (brødsriver) til seg der han bodde, når han hadde gått tom. Ingen voksne hadde lyst til å gå på besøk hos onkel, for da var det vanskelig å unngå å få servert kaffe. Kaffekjelen sto på vedovnen hos ham stort sett hele dagen, og hvis kaffen ble for tynn, tok han kanskje litt kaffe oppå den gamle gruten og kokte en ny runde. Ofte når jeg kom til ham med brødsriverne hans, spurte han om jeg ville ha kaffe – «drikk du itte kaffe da, unge!» Han kunne ikke skjønne hvorfor jeg ikke hadde begynt å drikke kaffe når jeg var blitt en åtte-ti år (kvinne, 1950, Nord-Trøndelag, 40845).

En skriver forteller at respekten for eldre mennesker og gjestfriheten gjorde det utelukket å nekte det som ble tilbudt, uavhengig av smak og behag. «Første gang jeg drakk kaffe var jeg kanskje 10 år sammen med far og besøkte hans gamle tante og onkel. Hun skjenket kaffe til meg også, og jeg blandet mye melk i den. Var strengt oppdradd og sa ikke noe om at det var det fæleste jeg hadde smakt. Far røykte også sigar som han fikk av sin onkel, enda han ikke røykte i det hele tatt. Det gjorde også inntrykk på meg» (kvinne, 1952, Troms, 40552).

Krig og rasjonering

Fra de som har levd en god stund blant våre medarbeidere er det også mange minner om mangelen på ordentlig kaffe under krigen, og rasjoneringen, som er en fast gjenganger. Den ekte kaffen ble bare benyttet til de helt store anledningene, noe som har satt sitt preg på minnet om opplevelsene.

(...) eg husker godt når bestemor feiret bursdagen sin. Ho hadde samme dato som Hitler, og den ville ho ikkje feire. Så bursdagen blei holdt enten dagen før eller dagen etter. Under krigen var det jo rasjonering på alt, så kaffimerkene blei spart til slike spesielle anledninger. Og det var stor stas

når de tynne, fine kaffekoppene og de små, nypussede teskjeene var fremme. Og det duftet skikkelig kaffi, det var Himmelriket---! (kvinne, 1933, Hordaland/Finmark, 40780).

Det kom noen soldater til gards for å kjøpe bl.a. egg, noe vi ikke våget å nekte dem. Dagen etter, 7. mai, kom de tilbake, fordi de hadde sett en stor hane, den ville de ha. Naturligvis kunne vi ikke selge hanen. Men da de senere kom tilbake med en brusflaske fylt med kaffebønner, klarte ikke mor å stå imot. Så de vrei hodet av hanen og vi fikk kaffen. Da vi senere på kvelden, fremdeles 7. mai, fikk vite at Tyskland hadde kapitulert, kunne vi feire med ekte kaffe. Jeg var da 13 år, og syntes ikke det smakte noe godt, men duften var god (kvinne, 1932, Hordaland/ Rogaland, 40898).

Mange forteller også om den såkalte erstatningskaffen fra krigens dager. Under krigen var det nesten umulig å få tak i ekte kaffe og «Cornelius» var en slags kriseerstatning. Et par av våre skrivere forteller om dette produktet, som ikke akkurat sto høyt i kurs:

Eg var 13 år da krigen kom, og var såleis i verste kaffikrisa da eg skulle ha min kaffidebut. Såleis vart det ikkje noko god oppleving. Kaffierstatning var noko fæle greier ein fekk kjøpe, men kva det var samanrota av, veit eg ikkje. Når den vart koka på kaffikjelen, vart det ein brun laug som berre hjelpte til med å skylje ned «Terboven stopen» (mann, 1927, Møre og Romsdal, 40917).

I norsktimen på skolen lærte vi å analysere: «Mor koker kaffe: Mor er subjekt, koker er predikat, kaffe er surrogat» (Kvinne, Oslo, 40530).

Disse historiene sier ikke så lite om hvilken viktig posisjon kaffen hadde for mange mennesker i hverdagen, og det savnet den etterlot da den ikke var å få fatt i. En av våre eldre skrivere forteller om hvordan man delte på det man hadde av kaffe, om enn det var lite:

Når jeg tenker tilbake på den tida jeg var jentunge, så er det et minne som har fulgt meg gjennom livet. Det var i krigens dager. Konene på gården hadde forening og da hørte kaffestunden med. Siden det var rasjonering, hadde konene hver sin liten pose med. Jeg ser ennå for meg de små kremmerhusa der de lå på kjøkkenbenken (kvinne, 1929, Vest Agder/Hordaland, 40783).

Ut fra svar vi har fått fra andre skrivere ser det ut som denne formen for sammenslåingslag, der alle de innbudte tok med seg litt kaffe hver, var en praksis som holdt seg en stund etter krigen også – trolig så lenge det fremdeles var rasjonering. En kvinne forteller fra sin barndom: «Når syforeningen hadde møter hjemme hos oss, hadde alle damene en liten spisspose med kaffe i vesken. Denne ble avlevert til meg i entreen – hadde bestandig et håp om at posen skulle inneholde noe annet enn kaffekorn, men det skjedde aldri» (kvinne, 1939, Sør-Trøndelag, 40908).

Og en del forteller om hvordan den dyrebare kaffen ble prioritert da den var å få fatt i igjen, til tross for at prisen var relativt høy. En av våre medarbeidere vokste opp i en familie som var heldigere stilt:

I flere år måtte de forskjellige husholdningene ha med rasjoneringskort for å få kjøpt kaffe og flere andre kolonialvarer. Det var dyrt med kaffe. Noen unte seg bare kaffe søndag ettermiddag. Hjemme hos oss ble kaffe prioritert. Den ble servert hver dag, og flere ganger for dagen. Far hadde en venn som drev stor kolonialhandel. Jeg mistenker ham for å selge far kaffe «under disken» (mann, 1944, Rogaland, 40751).

Så har vi fått mange fortellinger om «innsparingstiltak» for tillaging av kaffen. Det gikk gjerne ut på å koke på gruten gjennom dagen, bare tilsette litt vann og eventuelt noe ekstra kaffe – det var helt vanlig mange steder, og en dyd av nødvendighet i mange husholdninger:

Å kok på gruggen» var helt som det skulle være – som det måtte være egentlig (kvinne, 1939, Sør-Trøndelag, 40908).

Ja, det kunne faktisk være at før i tiden man var redd for å bli ansett for å sløse, hvis man ikke kokte på gruten:

Som nygifte, ville svigermor mi rettleie meg: «Om morgonen må kjelen vera rein – ikkje gamal grugge (grut), men da treng du ikkje skylle av før kvelden». Eg sa ikkje imot, men var opplært til å skylle av for kvar koking, for heime kokte vi aldri på gruggen (kvinne, 1936, Nord-Trøndelag, 40749).

En annen forteller om kaffekokingen på sin tidligere arbeidsplass. Her er det nok ulike meninger hos arbeidstakerne og sjefen om innsparinger i kaffeforbruket som kommer til uttrykk:

Jeg husker tilbake fra en arbeidsplass hvor det også var vanlig med kokekaffe. Som regel påtok jeg meg den jobben og som var en fin pause i arbeidsrytmen. Men en gang etter en velfortjent ferie ble jeg mottatt nesten som en dronning av de andre kollegaene. For under mitt fravær hadde sjefen påtatt seg kaffekokingen og ved dagens slutt låste han kaffekjelen inn i hvelvet og den ble tatt frem neste morgen. Kaffen ble svært sjelden byttet ut, bare litt påfyll, så her ble kaffen kokt riktig godt inn hele uken før den ble skiftet ut (kvinne, 1934, Østfold/Buskerud, 40739).

Også en god stund etter at rasjoneringen var opphevet og det var bedre tilgang til kaffe i butikkene, har det flere steder vært ansett som god tone å være sparsommelig med forbruket. En mann forteller om hvordan han opplevde dette:

(...) slutten på 1970 åra, jeg og kona hadde flyttet til et borettslag i Bergen. Der fikk vi en ung dame fra Senja som nabo, hun var ei enslig mor. Kona blei bedt på kaffe. De satte seg på kjøkkenet hennes for å drikke litt. Der går naboen inn i kjøleskapet og henter en colaflaske som var fylt med kaffe ifra morges, og varmer den opp, og serverer, hun tok vare på kaffeskvetter den unge moren fra Senja. Slik gjorde de hjemme hos henne, ingen ting gikk til spille (mann, 1944, Hordaland, 40759).

Sparsommelighet til tross: tynn kaffe med lite smak har nok også vært gjenstand for vitser, og enkelte forteller at det ble gitt oppnavn på kaffe som ikke holdt en viss standard. En skriver forteller at:

Min mor, hennes tanter og mormor var snar til å karakterisere kaffen som «politipill» (pill=piss), hvis styrken på drikken etter deres mening var under pari. Hva politiet skulle ha med saken å gjøre, har jeg egentlig aldri reflektert over. For meg var «politipill» bare et navn på dårlig kaffe! (kvinne, 1939, Sør-Trøndelag, 40908).

Og det har nok ikke endret seg i våre dager. En som har svart på undersøkelsen skriver at hennes foretrukne kaffe er gitt et kallenavn: «Det eneste jeg har i kaffen, er varmt vann, for jeg liker ikke så sterk kaffe (naboen sier jeg serverer lærerinnepiss)» (kvinne, 1949, Vestfold/Møre og Romsdal, 40903).

Tilvenningen

I årets kaffeundersøkelse spurte vi om hvordan man startet å drikke kaffe fast. Noen av våre skrivere sier at de likte kaffesmaken fra første stund og flere startet kaffedrikkingen i ung alder – noen lenge før de begynte på skolen.

Smaken av den første koppen traff hjertet med et smell (mann, 1971, Møre og Romsdal, 40849).

Jeg var veldig glad i kaffe som barn og stjal allerede kafferester etter at min mor hadde syforening da jeg var 4-5 år gammel. Jeg fikk også alltid sukkerbiter dyppet i kaffe da vi var i familieselskaper. Det var den litt brente smaken av kaffe som var god. Min første riktige kopp fikk jeg lov til å drikke da jeg var 11 år gammel. Min bestemor var der og sa til meg at hun syntes det var ok at jeg startet da, men at jeg skulle huske å ikke ha sukker i mere (kvinne, 1964, Vest-Agder, 40867).

Tror jeg var fire år og fikk melk med litt kaffe i kaffeselskap hos min mormor. Elsket smaken fra da og sterk, varm kaffe over vaniljeis var dessertfavoritt på restaurant med min gamle tante. Fikk ikke kaffe av mamma, da! Men de gamle syntes det var helt OK – i små mengder (kvinne 1954, Akershus, 40826).

Det ser ut til at det var noen foreldre som kanskje syntes man var for ung til å starte kaffedrikkingen i helt ung alder, og enkelte har måttet vente noen år enda til de fikk kaffe fast:

Da jeg var ti, tok mammas kaffe og likte det veldig godt, men mamma lot meg ikke drikke så mye da, begynte først å drikke daglig i 13 års alderen (kvinne, 1990, Oslo, 40717).

En skriver forteller om sin kaffedebut i hemmelighet: «Mor og far dro av gårde på dans hver tirsdags ettermiddag. Da var det alltid litt varm kaffe igjen på kaffekjelen. Da snek jeg meg til litt kaffe, jeg var ca. 8 år. Vi lærte i speideren at man ikke skulle drikke kaffe før man ble 14 år, den regelen ble brutt hos oss» (kvinne, 1952, Vestfold, 40844).

De fleste forteller imidlertid at de slett ikke likte smaken av kaffe første gang de prøvde. Like mange forteller at veien mot å bli en rutinert kaffedrikker har vært en langvarig prosess. Det går for en stor del i beskrivelser med negative fortegn.

Jeg tror det må ha vært som ganske liten guttunge hos mine farforeldre i Bergen, og kaffen var iblandet en hel del melk og sukker, servert på en skål så den ikke skulle være for varm. Det smakte pyton! (mann, 1954, Vestfold, 40662).

Jeg hadde sovet lite og var dødstrøtt på jobben som lærling. Da måtte jeg ha en kaffe. Den smakte grusomt (mann, 1986, Vest-Agder, 40870).

Mens en medarbeider sier det slik: «For meg var kaffe litt som sigaretter og alkohol – noe man må venne seg til for å sette pris på det» (kvinne, 1972, Oslo, 40604).

For mange av våre medarbeidere ser det ut til at starten på kaffedrikkingen har hatt helt andre årsaker enn at de likte smaken. En av våre skrivere forteller at hennes kaffedebut i veldig ung alder var for å holde varmen, og en annen fikk kaffe av sin mor for å motvirke tretthet:

Jeg husker ikke første gang jeg drakk kaffe, men jeg vet at det var før jeg fylte tre år. Vi bodde hos besteforeldrene mine, i 2.etasje. Der hadde vi et slags kjøkken på gangen. Der var det bikkjekaldt, og jeg satt med skaut på og drakk melk som var lunka med kaffe (kvinne, 1949, Vestfold/Møre og Romsdal, 40903).

Da jeg var seks år begynte jeg på danseskole, og det var ikke lenge før jeg var med på danseoppvisninger. Da ga min mor meg kaffe for at jeg skulle holde meg våken (kvinne, 1940, Buskerud/Vest-Agder, 40901).

Å begynne kaffedrikkingen mer eller mindre fast, kommer først senere for de fleste. Da er det gjerne i sammenheng med studier, venner/kolleger eller på arbeidsplassen. En del sier at daglig kaffedrikking startet fordi de hadde pauser sammen med kaffedrikkende kollegaer, og de gjerne ville føle seg inkludert i miljøet. Mange har også svart at de startet å drikke kaffe på nattevakter, i militæret, før eksamen og i møter.

Da jeg var på Christian Radich i 1985-86. Måtte ha noe for å holde seg våken på nattevakter (mann, 1969, Akershus, 40829).

Sommerjobb i Park- og idrettsvesenet fra jeg var ca 15 år, og der sto kaffen klar kl. 07.00 om morgenen, før vi skulle ut i parken. (...) Kaffen var nattsvart og rykende varm. Passet fint på regntunge kalde sommermorgener selv om jeg ikke likte den noe særlig – det var godt med

noe varmt før morraøkta, og som sommerhjelp ville jeg jo gjerne passe inn med resten av gjengen (kvinne, 1965, Akershus, 40648).

Jeg hadde nettopp blitt vervet til Natur og Ungdom i hjemkommunen min, og var for første gang på møte i en politisk organisasjon. Lederen bød meg på kaffe, jeg var 14 år og hadde aldri prøvd før, men ville gjerne føle meg som en del av fellesskapet – det ville være for flaut å si at jeg ikke pleide drikke kaffe (kvinne, 1980, Oslo, 40805).

Ikke alltid falt kaffen i smak de første gangene man prøvde, og tilvenningen har ofte tatt noe tid. Mange forteller at de syntes kaffen luktet godt, men at smaken ikke sto til forventningene. Et gjennomgående trekk er bruk av mye melk og sukker i de første koppene. Kaffetypen har gjerne vært valgt med omhu. I våre dager ser det ut til at morkakaffe har vært starten for mange, som en mild overgang fra kakao.

En av de første gangene var da jeg og en studievenninne skulle lære oss å drikke kaffe for å klare flere døgn med eksamenslesing på Blindern. Ingen av oss likte kaffe fra før, så vi pøste på med melk, sukker, kanel, kakaopulver, alt vi fant som kunne få tvunget i oss den vonde kaffen. Etter mange utrolig vonde smakstester gav vi opp, men må nok ha prøvd igjen senere for begge er kaffedrikkere i dag (Kvinne, 1976, Oslo, 40564).

Jeg hadde vel prøvd meg på noen slurp av sort kaffe mens jeg besøkte en gutt jeg var forelsket i på Blindern, og ikke funnet det særlig godt. Jeg var så på kafe med en litt mer verdensvant venninne som tipset meg om at jeg kunne drikke kaffe mocca, og det kunne jeg. Det var jo nesten som kakao med en bismak av noe bittert! (...) Gradvis lærte jeg meg å like smaken av kaffe (Kvinne, 1984, Oslo, 40573).

Noen kan fortelle at de begynte å drikke kaffe på ferie og opphold sør i Europa, og hvordan det er smaken av minner de fremkaller med kaffen.

Da jeg var på reise i Frankrike og Italia som 17-åring, fikk jeg servert kaffe latte i store boller som del av standard frokost. Mye varm melk og lite kaffe. Det smakte godt. En snill måte å introduseres for kaffekulturen (kvinne, 1960, Oslo, 40811).

For andre har starten på kaffedrikkingen også kommet med en turopplevelse ute i naturen; noe som vel kan anses som et rotnorsk fenomen?

Det var på en speidertur da jeg var 15 år. Vi var iskalde etter å ha sovet ute en sen høst. På veien hjem over Osterfjorden i ei snekke spurte en av lederne om jeg ville ha varm kaffe. Plutselig smakte det fantastisk. Etter det drakk jeg kaffe (mann, 1950, Akershus, 40644).

Her er det mange som har funnet forskjellige motivasjoner for sin gryende start som kaffedrikkere! Selv om bakgrunnen for koffeininntaket er nattevakter, eksamenslesing eller sosiale situasjoner, er det en fellesnevner at det skjer sammen med andre. Andre kaffedrikkere ser altså i mange tilfeller ut til å være den viktigste årsaken til at en begynner å drikke kaffe. Og akkurat det skal vi se nærmere på i neste avsnitt.

Alle voksne drakk kaffe

I svarene fra de eldste, født på 1920-talet og utover, er kaffedriking gjerne nevnt som en naturlig del av det å tre inn i voksenlivet. «Alle voksne drakk kaffe, og drakk man ikke kaffe, var man ikke voksen!» som en uttrykker det (kvinne, 1945, Østfold, 40524). Men også yngre begynner å drikke kaffe av samme årsak. Svarene vi har fått inn fra både eldre og yngre generasjoner av medarbeidere vitner om at kaffe var, og fremdeles er, nært forbundet med overgangen fra barn til ung voksen (eller i det minste med å bli oppfattet som mer moden enn alderen kanskje skulle tilsi).

Å bli tilbudt kaffe som nykonfirmert var det samme som å bli regnet som voksen (kvinne, 1963, Finnmark, 40884).

Det var på en måte en av de tingene som gjorde at man gikk inn i voksenlivet. Som når man begynner å kjøre bil, flytter hjemmefra, flytter inn med kjæresten, drikker alkohol ute... (kvinne, 1985, Hordaland, 40858).

Og ofte er det sammen med andre voksne som drikker kaffe, at man starter selv. «Usikker på akkurat første gangen, men husker i alle fall veldig godt at jeg i en alder av 14 år var med min mor på kafé og til hennes store overraskelse bestilte kaffe. Var nok ikke veldig dreven kaffedriker da, og husker fortsatt den «voksne» følelsen det gav» (kvinne, 1968, Buskerud, 40555). Og en annen skriver: «Var vel 15-16 år. Følte meg veldig voksen, da jeg var valgt inn i et ungdomsråd i forbindelse med hobbyen min. Fikk meg stresskoffert og begynte å drikke kaffe. Tvang det ned på møtene, og skar nok noen grimaser!» (kvinne, 1974, Akershus, 40655).

Årsaken til kaffedrikkingen kan kanskje være at det nettopp er sammen med voksne, at de yngre har behov for å uttrykke at de ikke lenger er å regne som barn? En annen skriver uttrykker seg slik: «Jeg tror det var på et landsmøte i Rød Ungdom. Jeg var kanskje 14-15 år. Vi var oppe hele natta, noen jobbet med resolusjoner og lignende, og det var liksom en greie å drikke masse kaffe for å holde seg våken. Jeg var av de yngste og ville for all del ikke fremstå som liten, derfor kastet jeg meg på kaffedrikkinga» (kvinne, 1979, Buskerud, 40553).

En medarbeider knytter forbindelsen mellom voksenlivet og kaffedrikkingen til det å gjøre sine egne selvstendige valg. «Jeg og min nye bestevenninne knyttet bånd over å skulke timer vi ikke likte og gå på kafé og drikke cappuccino, kjærlig omtalt som «cappis». Vi hadde alltid tidligere vært flinke piker som møtte opp til hver eneste time, og det å skulke skolen for å drikke cappis ble et lite ungdomsopprør som utgjorde en viktig del av tenårene for meg. Cappisen og skulkingen var uløselig knyttet sammen som noe nytt og spennende, en slags markør for overgangen til voksenlivet som symboliserte det å ta egne valg» (kvinne, 1982, Oslo, 40600).

Ut fra svarene vi har fått, ser det ut til at det gjelder like mye før i tiden, som i dag: Vil man fremstå som voksen og selvstendig, så drikker man kaffe! Og det kan være at den eldre generasjonen også får et annet syn på den oppvoksende når kaffen blir etablert som fellesnevner. Som en mor uttrykker det: «Jeg fikk et annet syn på 15-åringen da han begynte med kaffe – vi ble liksom mer på like fot – hadde noe til felles. Han fikk sitte ved voksenbordet og måtte ha kaffekopp han og» (kvinne, 1969, Troms, 40632).

Således kan det å drikke kaffe kanskje sees som et overgangsritual. En er blitt voksen, eller i alle fall stor nok til å drikke kaffe, og en begynner gjerne sammen med andre mennesker i situasjoner der samværet er viktig.

En annen side av forbindelsen mellom voksenlivet og kaffedrikkingen, er å ta en kopp sammen med en man var interessert i. «Det er en fin invitasjon til noen du er nysgjerrig på eller vil bli bedre kjent med, da kan en kaffe være 5 min hvis ting blir kleint eller tre timer om det føles riktig» (mann, 1988, Telemark, 40892). Enkelte forteller at de startet å drikke kaffe på denne måten, fordi den de var interessert i drakk kaffe og ba med på kafé. Og noen sa ja til en kopp kaffe selv om de ikke likte smaken, bare fordi den utkårede spurte.

Det var på en nyttårsfestival da jeg gikk på ungdomsskolen. Der var det ei jente som jeg likte, hu spurte om noen ville være med å ta en kopp kaffe.

Jeg sa ja, vel vitende om at kaffe smakte grusomt. Jeg klarte å få ned den halve koppen og ble godt kjent med ho (mann, 1987, Oslo, 40815).

Eller man drikker kaffe fordi svigerforeldrene ba på en kopp, og de ikke ville stilles i forlegenhet ved å avslå – det er åpenbart at man ønsker å fremstå som en voksen, høflig person overfor foreldrene til den utkårede!

Jeg var femten år og satt på kjøkkenet til kjæresten min. Moren hans drakk kaffe, og tilbød meg en kopp. Den var sterk og svart og jeg likte den ikke. Men jeg MÅTTE late som jeg syntes den var god. For kjæresten min drakk kaffe og jeg ville være voksen (kvinne, 1974, Oslo, 40802).

Jeg har drukket én kopp kaffe i mitt liv og det var som 18-åring på besøk hos svigermor for 1.gang. Det smakte grusomt og jeg sleit med å få den i meg, men ville gjøre godt inntrykk (kvinne, 1952, Buskerud, 40540).

Så når potensielle kjærester, svigerforeldre og andre man vil gjøre et godt inntrykk på inviterer til kaffe, takker man ja - og gjør gode miner til slett spill! Det handler om å fremstå som en voksen og selvstendig person.

Kanskje er det også et slags kollektivt press om kaffedriking som viser seg i en del av svarene? Presset er ikke nødvendigvis så sterkt, og kan også være i familien, besøk hos svigermor eller andre som serverer kaffe. En medarbeider formulerer det slik: «Det har noe rituelt over seg. Som en markør for en sosial situasjon. Ofte drikker jeg kaffe ved kjøkkenbordet hos svigermor selv om jeg ikke har lyst på, bare fordi det er sånn man gjør» (kvinne, 1986, 40703).

Kvalitet – og sosial tilhørighet

I årets kaffeundersøkelse har vi spurt om hvilket utstyr dere har for å tilberede kaffe. Også her er svarene mangfoldige, og viser en stor variasjon i kaffedrikingen rundt i landet. Mange av de yngre skrivers oppgir at de er svært kaffefrelste, omtaler seg selv som «kaffesnobber» og er opptatt av riktig utstyr.

Hjemme har jeg egen kaffekvern, mokkakjele og filterholder, og har blitt litt kresen etter alt utstyret kom i hus. Kjøper kaffebønner som er brent lokalt (kvinne, 1979, Møre og Romsdal, 40854).

Er vel en hardbarka kaffenerd. Har kvern, espressomaskin, moccamaster, Hario V60, Aeropress, Bialettikanne (kvinne, 1980, Telemark, 40889).

Og enkelte har et lett selvironisk glimt i øyet når de forklarer sine vaner og rutiner for tilberedning av kaffen: «Jeg starter dagen med å kverne 16 g lys brente kaffebønner (helst fra Kenya eller Etiopia) som jeg brygger på en aeropress eller med et manuelt bryggesystem som Hario (der man selv heller vannet over kaffen i en filterholder – som en manuell trakter). Det tar meg omtrent like lang tid som min kone bruker på å lage frokost og smøre matpakke til seg selv og de to guttene våre» (mann, 1983, Sør-Trøndelag, 40839).

Flere forteller faktisk at de tar med seg den foretrukne kaffetyper på jobb eller ferie, medbrakt kvern og brygger – fremfor å bli utsatt for lokale kaffetraktere på arbeidsstedet eller ved veikroene i landet. Her er det ikke mange godord som er til overs for gammel og sur traktekaffe!

Hver morgen før jobb brygger jeg meg en halvliter med V60 som jeg har på termos og tar med meg på jobb. Dette, fordi kaffen på jobb smaker bønn-smørning pga dårlige råvarer, dårlig vedlikehold av trakter og overdosering (mann, 1980, Hordaland, 40859).

Første jeg gjør på morgningen er å lage meg en aeropress på 85 grader med kaffebønner som jeg kverner selv. (...) Når jeg er på bilferie, eller bare en litt lenger tur har vi bestandig med aeropress og ferdig kvernet kaffe, vann på termos. Har også en kopp jeg tar med meg med aeropresset kaffe i når jeg følger ungene på trening, eller egentlig er på farten (kvinne, 1979, Nord-Trøndelag, 40846).

Som en skriver uttrykker det: «I byane er det som regel alltid ein kafé som serverer skikkeleg kaffi, men på bygda kan du bli utsett for kva som helst. (...) traktekaffi som har stått så lenge på varmeelement at han smakar om lag som den metallegeringa dei brukar på stolpane til vegskilt. På Vestlandet finn du gjerne denne kaffien på ferjene» (mann, 1982, Hordaland, 40861).

Mange forteller at de legger vekt på at kaffen er økologisk eller fairtrade, at den kommer fra bestemte produsenter og har rett brenning for å få den beste smaken. Her er det flere som oppgir at de kjøper kaffen på nettet eller fra egne spesialforretninger – og mange er etter svarene å dømme opptatt av etisk handel og de miljømessige sidene ved kaffedyrkingen.

Å vise respekt for råvarene og kjøpe etisk forsvarlig kaffe er viktig for at jeg skal kunne nyte det svarte gullet fullt og helt. Jeg blir sint når folk behandler mat og drikke lemfeldig generelt, og når det kommer til

slumsing med kaffe spesielt. (...) fairtrade, helst økologisk, og nykvernet i en trakter som holder mål i forhold til den respekt man skal vise bonde, jordsmonn og ikke minst bønnene (mann, 1983, Oppland, 40848).

Og mange svarer som denne skriveren, at de foretrekker å kjøpe økologisk eller fairtrade, fordi det er «Godt for min sosiale samvittighet å vite at de som dyrker kaffen ikke blir utnyttet» (kvinne, 1978, Akershus, 40724).

Kanskje kan svarene fra de som er svært opptatt av kaffens kvalitet og hvordan den tillages, tolkes som en motreaksjon til hvor hektisk alt skal foregå i dag? Tilberedning av kaffe med spesielle metoder tar ofte en del tid. En skriver ytrer skepsis til det han oppfatter som stressvarianten av kaffe; et pappbeger med kaffe: «(...) i dag er det nok mer å drikke kaffe fra pappbeger mens man løper rundt og skal rekke alt. Jeg liker ikke helt den utviklingen» (mann, 1983, Oppland, 40848).

I den andre enden av skalaen finner vi det motsatte: de som foretrekker den kaffen som er lett tilgjengelig på nærbutikken og rimelig i innkjøp. En medarbeider uttrykker det slik: «(...) jeg går for det billigste» (mann, 1936, Vestfold, 40735). Og en annen sier at «I min familie er det flere som bare bruker pulverkaffe» (kvinne, 1943, Troms, 40755). En del ser også på den kaffekulturen som er vokst frem de siste årene som noe jålete og tilgjort, som de tar avstand fra:

Kjenner til at det har utvikla seg ein kaffekultur, der mang sortar kaffe blir servert. Noko av dette ser eg på som jåleri (mann, 1937, Sør-Trøndelag, 40833).

For meg er vanlig traktekaffe numero uno! (mann, 1985, Oslo, 40699).

Akkurat nå er disse dustete kapselmaskinene populære i vår omgangskrets, men jeg synes de er håpløst jålete og egentlig litt harry (kvinne, 1979, Oslo, 40714).

Sammenlignet med de som svarte at de var opptatt av spesielle kaffetyper og tilberedningsmetoder, ser vi kanskje ulike sosiale grupper i svarene her? Valget av kaffe er med på å signalisere sosial tilhørighet.

Nei takk, jeg drikker ikke kaffe

Ikke alle begynner å drikke kaffe, mens noen slutter å drikke kaffe. Flere som har svart på undersøkelsen kommer med erfaringer rundt dette. Svarene vi har fått fra de som ikke drikker kaffe, er interessant lesning. Her er det ganske store variasjoner i hva folk forteller om hvordan de opplever sin tilværelse som ikke-kaffedrikkere!

Somme seier: Du er fornuftig som ikkje drikk kaffi. Andre seier: Ta nå ein kopp kaffi for selskapets skyld. Eller: Så kjedelig du er som ikkje vil ha kaffi (kvinne, 1943, Rogaland, 40750).

Kaffe er uten tvil en sosial greie, og en blir lagt merke til når en foretrekker te eller farris i gitte situasjoner! Har opplevd dette i konfirmasjoner, begravelser eller familieselskap, så det hender at jeg tar en liten kopp kaffe med mye fløte for ikke «å falle utenfor», selv om jeg heller ville hatt noe annet (kvinne, 1942, Troms, 40756).

Det er negativt at det blir litt styr å be om te vann/te, men jeg ordner det stort sett selv og finner meg til rette i fremmede kjøkken (mann, 1965, Akershus, 40638).

Mens en opprinnelig engelsk mann svarer «Egentlig ikke. Tvert imot. Det gir meg anledning til å spille the English Gentleman, et sosialt kort i hånden som jeg spiller helt ut. Det er verre for ekte norske som kunne bli oppfattet som sære, eller, enda verre, «alternative»» (mann, 1939, Akershus, 40646).

Og atter andre tyr til humor for å takle situasjonen: «Jeg er ingen kameleon, så jeg har aldri opplevd å måtte drikke kaffe. Riktignok har det hendt – blant familiemedlemmer – at «morsomheter» på en skarp måte – rettet mot meg som ikke drikker kaffe – har blitt parert med et tenksomt spørsmål over kaffekoppen jeg er i ferd med å servere vedkommende. Jeg spurte lavmælt: Hvor mye arsenikk vil du ha oppi? – til allmenn latter! :)» (kvinne, 1947, Aust-Agder, 40541).

Flere medarbeidere sier at det nok var langt vanskeligere ikke å være kaffedrikkere for 30-40 år siden, enn det er i dag – den gang «alle» drakk kaffe. Den gangen kunne det støte vertskapet om man ikke takket ja når kaffe ble tilbudt. «Da kunne husmoren bli fornærmet», som en sier det (kvinne, 1933, Vest-Agder, 40757). Ikke ta i mot koppen med kaffe, brøt med skikk og bruk.

Tidligere når jeg var ung var det «flaut» å ikke drikke kaffe, spesielt når jeg var invitert i selskap. Mange ble litt lei seg når jeg ikke drakk kaffe (kvinne, 1952, Buskerud, 40540).

Flere forteller at det ofte ikke var andre alternativer enn kaffe. Som én sier: «Jeg har opplevd mange ganger å måtte drikke kaffe. Det hadde å gjøre med høflighet, skulle ikke bryte skikken, ikke støte noen, skaffe ekstra byrder med å servere noe annet, det var ikke noe annet valg» (kvinne, 1925, Vestfold, 40738). Så da har det enkleste vært å ta imot en kopp- selv om hun ikke likte den.

Mange har minner om hvordan de i sosiale sammenhenger er blitt satt i forlegenhet ved at det ble gjort så mye oppstuss rundt det at de ikke drakk kaffe, og om vertskap som ikke visste hva de da skulle finne på å servere dem. En medarbeider forteller at hun valgte å begynne kaffedrikkingen av den grunn:

Tenk, jeg var 19 år før eg greidde få ned kaffi! Søster mi fortel at eg etterpå slo kolbøtte på divanen medan eg jubla: «Eg har drukke kaffi». Det er sikkert sant for i min ungdom «måtte» alle som hadde gått ut av folkeskulen og altså vaksne, drikka kaffi når ein var hos andre. Utan spørsmål kom kaffien på bordet. Og så kom spørsmålet til meg: «Kva, drikk du ikkje kaffi? Kva skal vi finna på til deg då?» Huff, så flau eg var mange gonger. Eg kunne godt eta utan å drikka og var vi på ei tilstelling e.l. kunne eg håpa i det lengste at ingen merka at koppen min var tom. Men så klarte eg det! Heretter kunne ingen seia at t.d. mjølk var for små kalvar. Eg torde godt å bli erta for det, men det å skapa bry for dei som lurte på kva dei skulle by meg då, var pinleg (kvinne, 1942, Rogaland, 40784).

Mens en respondent fra et annet europeisk land kan fortelle om litt andre skikker og holdninger til at man ikke drikker kaffe. «Jeg kommer fra Tyskland. Og da er det verken høflig eller uhøflig å takke ja eller nei til når man får tilbudt noen drikke når man er på besøk. Eller – jeg tror de fleste opplever det som mer høflig å takke nei, fordi man ikke vil være til for mye besvær for gjestgiveren» (kvinne, 1982, Oslo, 40706).

Og en annen skriver forteller om forventningene til at «alle» drakk kaffe: «Husker at jeg syntes det var litt flaut før når min danske venninde kategorisk nektet å drikke kaffen hun alltid ble budt når hun var på Norgesbesøk – den gangen falt det visst verken meg eller andre inn at det var noen som ikke drakk kaffe!» (kvinne, 1930, Akershus, 40533).

Og kanskje er det fremdeles slik at den eldre generasjonen forventer at man drikker kaffe? En skriver forteller at «Særlig hos gamle slektninger er det pussig ikke å ville ha kaffe, og de har ikke annet å by på» (kvinne, 1975, Oslo, 40797).

Enkelte som ikke liker kaffe oppgir også hvilke «overlevelsestrategier» de har utviklet for å gjøre det litt enklere for seg selv og vertskapet – én oppgir at hun tar med tepose i vesken, og kunne da bare be om varmt vann. Andre sier de helte store mengder melk og sukker i kaffekoppen. Eller bare satset på å døyve kaffesmaken med kakene som ble servert. En medarbeider opplyser om holdningen i hans omgangskrets: «Det blir IKKE sett som uhøflig ikke å drikke kaffe, men du sier ofte: jeg har akkurat drukket kaffe» (mann, 1951, Troms, 40904). På den måten blir vertskapets tilbud om kaffe avslått på en høflig måte.

En god del ser også ut til å ha resignert og drikker kaffe når det er tilbudt, fordi det er langt enklere enn å si at man ikke vil ha.

Da var jeg ca. 15 år – på ferie med kjæresten og hans familie i Lofoten. Vi ble tilbudt kaffe overalt – jeg likte det ikke, men etter hvert fant jeg det lettere å takke ja enn å si nei hele tiden (kvinne, 1961, Hordaland, 40625).

Det kan være litt vanskelig å si ”takk, jeg drikker ikke kaffe” – det synes jeg nok av og til, og hvis det er nødvendig, tar jeg jo en kopp fremdeles og sier fra at jeg må ha mye sukker (kvinne, 1930, Akershus, 40533).

Enkelte forteller også at de kan komme i situasjoner på arbeid der det å avslå tilbud om kaffe ikke er noe reelt alternativ.

Jeg jobbet en sommer som hjemmehjelp og da måtte jeg bare ta en kaffekopp for å møte mange menneskers ensomhet (kvinne, 1945, Hedmark, 40902).

En prest forteller at han «(...) tar i mot kaffe på besøk hjemme hos folk, (...) for eksempel sørgesamtaler» (mann, 1952, Troms, 40634).

En av våre medarbeidere betegner kaffedrikkingen som en måte å vise omsorg på: «Når man går på besøk til eldre mennesker, blir kaffen for meg nesten et ritual. Det er en måte å invitere til besøk gjemt bak en «ufarlig» kaffe; men i møtet over koppene utveksles så mye mer. Gamle folk prater ikke så mye om følelser, i hvert fall gjør ikke jeg det med eldre slektninger, så kaffen blir en måte både å være sosial og vise omsorg, eller at man bryr seg og vil være i lag

med hverandre. På den måten er kaffen generasjonsoverskridende» (kvinne, 1981, Troms, 40636).

En av våre skrivere opplyser at det i hennes trakter er det slik at «Det forventes som regel at du har tid til en kaffetår. Men det respekteres at du ikke har tid en og annen gang. De gangene du ikke sier nei, er om du besøker noen som har det vanskelig pga. sykdom eller dødsfall» (kvinne, 1945, Nordland, 40896).

De fleste vet i praksis utmerket godt hvilket sosialt inkluderende ritual det er å invitere eller bli invitert til å ta en kopp kaffe. Å ta imot en kopp kaffe i disse situasjonene kan sees som et ønske om å utvise høflighet og overholde de uskrevne lovene for skikk og bruk. Det kan også være for å vise samhold og fellesskap med den som tilbyr kaffe.

Norsk kaffekultur

Hvordan kan man karakterisere norsk kaffekultur? Vi har fått svar som varierer fra svært negative beskrivelser, som: «Svart oljesøl. Det er måten folk brygger kaffe på her. Forferdelig!» (mann, 1987, Oslo, 40815). I motsatt ende av skalaen har vi fått svar som betegner norsk kaffe som å være i verdensklasse:

De skandinaviske landene har en fantastisk kaffekultur, og vi må slutte å tro at dette er noe italienerne kan bedre enn oss. Norsk brennerier, kaffebarer og baristaer er helt i verdenstoppen – og du skal lete godt i Italia for å finne en espresso som er bedre enn den du får overalt i Norge, for ikke å snakke om svart kaffe. Den skandinaviske kaffekulturen – fellesskapet, kaffepausen, fikan, kvaliteten på råvarene- alt dette er ting vi må være stolte av. Kvaliteten er videreutviklet gjennom kaffebarene som blomstret opp fra 90-tallet, og i dag er vi verdensledende både på kaffedrikking og kaffekvalitet, hjemme og ute (mann, 1983, Sør-Trøndelag, 40839).

De mange svarene vi har fått på undersøkelsen vitner i stor grad om kaffens befestede og selvsagte plass i samfunnet vårt, om små sosiale sammenkomster i hverdagen og mer festlige anledninger, om hverdag og fest; jobb, studier og ferieturer.

Kaffe er viktigere i Norge enn i veldig mange andre land. Jeg har utenlandske kolleger som ikke skjønnte vår fascinasjon for kaffe, kaffetrakter og kaffepause da de kom. (...) Mange synes også det er

underlig å bli vist og forklart kaffemaskinen/kaffetrakteren første dag på jobb: de skjønner ikke at dette er det viktigste møtestedet og at det er viktig å sette på ny kanne om du drikker den siste. Alle er heller ikke vant til å drikke så mye kaffe som vi gjør i Norge (kvinne, 1977, Troms, 40876).

I brudlaup, barnedåp, konfirmasjonar, årsmålsdagar, eller når ein ven stikk innom. Kaffi må vi ha – det høyrer med. Ein ven med problem kan få hjelp over ein god kopp kaffi og ein nær prat. Den høyrer med i livet og fellesskapet (kvinne, 1935, Møre og Romsdal, 40547).

Som en skriver formulerer det: «Jeg pleier å si «uten kaffe stopper Norge»» (mann, 1939, Akershus, 40646). Nye kaffetrendene skifter nok raskere i dag enn den gangen kokekaffen var enerådende i generasjon etter generasjon. Og kanskje gjenspeiler en del av svarene sosiale og geografiske forskjeller?

På bygda ser man på espressobaserte drikker som «jåleri», i byen ser man gjerne litt ned på trett traktekaffe i kaffekanne (kvinne, 1974, Oslo, 40820).

Samtidig er det en del av svarene som tyder på at det er enkelte sider ved kaffedrikkingen som fremdeles er de samme for både yngre og eldre generasjoner, og som heller ikke er stedsavhengig. Mange av våre skrivere har nettopp fremhevet kaffens posisjon som sosialt lim og at den er noe vi tar i bruk for å inkludere andre mennesker i vårt fellesskap, for å være imøtekommende. Det gjelder både for de som hovedsakelig drikker kaffe med naboer hjemme ved kjøkkenbordet, og de som treffes ute på kaffebarer og kafeer. Og kanskje ligger mye av kjernen i vår norske kaffedrikking nettopp her: inkludering, fellesskap, tilhørighet – på samme måte som i de første minnene om kaffesmaking i barndomsårene, som en dør inn til de voksnes verden. I tillegg til den rent fysiske nytelsen ved en herlig duftende, bittert velsmakende, varm og oppkvikkende kopp kaffe!

God julehelg – godt nytt år!

Kari Telste Audun Kjus Line Grønstad

Eli Irene Johansen Chang Lisa Damstuen

*Norsk etnologisk gransking
Oslo 2012*

*ISBN 978-82-91161-39-6
ISSN 1500-0966*